

Tények, Társadalom, Tudomány: ADF–3T

2023. december (5. szám)

Háromhavonta három témával jelentkezik az ADF rövid kiadványa. Célja, hogy tisztázzon bizonyos szakmai területeket érintő trendeket, tényeket, és felkeltse irántuk az érdeklődést. Aki jobban utána szeretne nézni ezeknek, az írásokban hiperlinkeket, forrásokat is talál releváns háttéranyagokhoz, cikkekhez, statisztikákhoz.

Decembéri kiadványunkban az első téma, a jobboldali radikalizálódás a világban, ami például a holland választások kapcsán is aktuális. A második témánk egyfajta menekülést kínál a zártkertek világába. A harmadik írás pedig saját kutatóhálózatunk irányításáról szól.

A szerzők: Takács Károly (TK CSS Recens, Linköping University), Vígvári András (KRTK Regionális Kutatások Intézete) és Újfalussy Balázs (Wigner Fizikai Kutatóközpont). A kiadvány szerkesztésében közreműködött Éltető Andrea (KRTK Világgazdasági Intézet) és Sarankó Márta (BTK Irodalomtudományi Intézet).

I. A világ a jobboldali politikai radikalizáció lejtőjén

Az internet megszületésével és az információs szabadság kiteljesülésével a világban sokan azt várták, hogy megeremtődik az eszmények és gondolatok őszinte pluralizmusa, és az új információs szabadság elősegíti többek között a civil társadalom fejlődését, megerősíti a társadalmi mozgalmakat és az elnyomó rezsimek elleni közösségi szerveződést. Az elmúlt években azonban a félretájékoztatás, a megtévesztés, az erőre kapott propaganda és dezinformáció kiábrándultságot hozott. A közösségi médiát [az autoriter kormányzatok és tekintélyelvű csoportok saját előnyükre fordították](#). Lehetővé vált számukra, hogy sok ember véleményét és világnézetét könnyen befolyásolják. A tekintélyelvű vezetők egyre inkább profitálnak a digitális kommunikációs csatornákból. A közösségi médiát uralmuk kiterjesztésére, ellenzékük elhallgattatására és a demokrácia aláásására használják. Az internet és különösen a közösségi média a szabadságjogok motorjából a polgárok ellenőrzésének eszközévé vált, vagy legalábbis ilyen irányába halad ([Freedom House Report 2018](#)). A [digitális tekintélyelvűség](#) a narratíva és az információáramlás irányítása, melynek célja a politikai hatalom fenntartása és a különvélemény elnyomása. Az alkalmazott eszközök jelentős hatással vannak minden polgárra, befolyásolják véleményüket, meggyőződésüket, és korlátozzák a pontos és pártatlan információkhoz való hozzáférésüket. Ez számunkra, Magyarországon sajnos nem újdonság, a saját bőrünkön érezzük, és mindennapjainkban tapasztaljuk. A tekintélyelvű csoportok azonban a fejlett demokráciákban is nagy sikerrel aknázzák ki az új digitális eszközöket és online információs stratégiákat, hogy erősítsék és bővítsék befolyásukat, és destabilizálják a demokráciát ([Benkler et al. 2018](#); [Scrivens et al. 2020](#)).

Az ezzel összefüggő folyamatokkal kapcsolatban azonban korántsem látunk tisztán, véleményem szerint egy erősen elterjedt, de téves feltételezés miatt. Sok helyen olvasható az a

[széles körben képviselt nézet](#), amely szerint a közösségi média szűrőalgorithmusai jelentős részben felelősek a káros folyamatokért: a társadalmi élet polarizáltságáért, a politikai vélemények sarkítottóságáért és zárt burkok kialakulásáért, amelyeken belül az álláspontok azért szilárdulnak meg és lesznek egyre sarkítottabbak, mert folytonos megerősítést nyernek a már hasonlóan gondolkodó felhasználók által. Amellett, hogy természetesen létezhetnek ilyen hatások, állításom az, hogy a demokrácia megélt válságának és leépülésének [nem a közösségi média szűrőalgorithmusa a fő oka](#), illetve maga a hangoztatott jelenség, a *polarizáció* sem valós.

A polarizáció (bipolarizáció) azt jelentené, hogy a két részre szakadt társadalom mindkét része fokozatosan egyre szélsőségesebb és a másiktól távolodó politikai nézetet képvisel, azaz radikalizálódik. Ez azonban két dolog miatt sem így van. Az egyik, hogy a társadalmak tagjainak jelentős része apolitikus, nem érdekli a politika, és nem vesz részt a politikai diskurzusban. A másik, hogy a politikailag aktívabb réteg, amely az online térben egyre radikálisabb álláspontot képvisel, nem szimmetrikusan helyezkedik el a hagyományos politikai bal–jobb skálán. A legtöbb országban, így az [Egyesült Államokban](#), Hollandiában, Svédországban, Németországban, Franciaországban, Spanyolországban, Dániában vagy Svájcban a politikailag aktív jobboldal általánosan szélsőségesebb irányba tolódik, a baloldalon nincs ehhez hasonló folyamat, sőt a klasszikus radikális baloldali mozgalmak mára kimerültek vagy kimerülőben vannak. És ahogy a hitleri Németország vagy a két világháború közötti Olaszország és Magyarország sem polarizálódott, úgy a mai folyamatok is a legtöbb országban tisztán a *jobboldali radikalizáció* terminusában írhatók le, amelynek része a jobboldali vélemények egyre szélsőségesebbé válása és a radikalizálódó véleményekkel szimpatizálók számának növekedése.

Ezt fontos tisztázni, egyrészt azért, mert ha a folyamat aszimmetrikus, akkor a közösségi média politikailag semleges szűrőmechanizmusai nem kezelhetők az online politikai tér problémáiért felelős legfőbb bűnbakokként, másrészt azért, mert az aszimmetrikus folyamat kezelése más eszközöket kíván. Nem várhatjuk az ilyen folyamatok megszűnését az algoritmusok tökélesítésétől. A közösségi médiaszolgáltatóknak a káros folyamatok kezelésére irányuló, létező felhasználókra támaszkodó kísérletei semleges politikai alapon állnak ([Twitter Birdwatch](#), [Meta Remove, Reduce, and Inform](#)). Ezek részei a felismerés, eltávolítás, tompítás és informálás, bármilyen félrevezető tartalomról legyen is szó. Azokban az országokban – mint például nálunk –, ahol nemcsak a folyamat aszimmetrikus, hanem a legitim módon alkalmazható eszköztár is, még nagyobb nehézséget jelent annak azonosítása, hogyan lehet egyáltalán bármilyen eszközt használni a befolyásoló és félrevezető tartalom tompítására vagy eltávolítására. Csak egy példa a 2022-ben Törökországban elfogadott [dezinformációs törvény](#), amely kriminalizálja a félretájékoztatást, és a kormányra bízta, hogy eldöntse, mi számít annak, illetve szükség esetén közösségi média-fiókokat blokkoljon.

Társadalomkutatóként vázolnunk kell olyan lehetőségeket, amelyek elméletben, kontrollált körülmények között, még ha csak kisebb hatással is, de működhetnek, és tompíthatják a jobboldali radikalizációt. Az csak az első lépés, hogy azonosítsuk a radikalizáló befolyásolás szereplőit, kommunikációs tartalmi jellemzőit és eszköztárát. Ezeket a politikatudomány, a kommunikációtudomány és a szociálpszichológia már elég jól körvonalazta. A stratégiai politikai hatalmi törekvések, a karizmatikus stílus és a tekintélyelvűség járadékadás kiszolgálása hangsúlyosan fontos a tényleges vagy névleges demokratikus választásokat működtető országokban, így a trumpi [Egyesült Államokban](#), Törökországban vagy nálunk. A

kommunikációs tartalmakban központi helyen van a válság és bizonytalanság, a félelem a külső veszélyektől, háborútól, járványtól, nincstelen bevándorlóktól, démonizált milliárdosoktól vagy éppen a demokratikus értékrendet számonkérő Európai Bizottságtól.¹

A legnehezebb természetesen a mindent átható radikalizáló propaganda és befolyásolás elleni küzdelem, amelyre sem történelmileg, sem elméletileg nincsenek áthatóan sikeres hatékony válaszok. A propaganda ellen lehet propagandával küzdeni, ugyancsak lebutított üzenetekkel, de ezeket az eszközöket bizonyos értelemben inkább végső megoldásoknak tekinthetjük, olyanoknak, amelyeket csak akkor illendő alkalmazni, amikor más eszközökből már kifogytunk, és a veszélyeztetettség mértéke óriási. A [fasizmus elleni propaganda az Egyesült Államokban](#) és Angliában, valamint a kommunizmus elleni propaganda az Egyesült Államokban néha szélsőséges formákat öltött, nem volt mentes a dezinformációtól sem, amit a veszélyeztetettség mértéke történelmileg legitimált.

Az európai közgondolkodásban az Európa Parlament és az Európai Unió döntéshozói fórumai elhivatottak a tisztább eszközök alkalmazásában, bíznak a civil társadalom erejében és a társadalomtudomány hozzájárulásaiban. Számos intézmény (pl. [EDMO](#), [COP](#)) és [kutatási program](#) jött létre ennek megsegítésére. Az [Európai Unió Horizon keretprogramjában](#) több célzott kiírás szerepel, amelyek arra keresnek megoldásokat, hogyan lehet a demokratikus rendszerek lebontását megállítani, hogyan lehet a demokráciát újjáépíteni, és hogyan lehet a propaganda által veszélyeztetett kisebbségeket megvédeni. Persze gyakorlati nehézség, ha az autoriter befolyási kísérletek és átszervezések miatt foganatosított kollektív büntetési stratégia eredményeként egy-egy intézmény éppen kívül esik vagy kívül eshet a pályázati lehetőségeken.² Mit tehet a kutató, ha intézményét az Európai Unió kizárja az életet jelentő Horizon programokból? Azt hiszem, könnyű belátni, hogy a kollektív büntetés nem a kutatóknak szól, hanem a velejéig romlott rendszernek, és tisztább, hatékonyabb kényszerítő eszköz, mint az ellenpropaganda. Szabadon pályázhatnak ezekre a lehetőségekre a kutatók bármely olyan intézményből, amely biztosítja az akadémiai szabadságot. A pályázat (és kutatás) biztonsági garanciái jelen kérdéskört tekintve csak a politikai befolyásolástól mentes intézményekben biztosítottak.

Milyen eszközöket tudunk társadalomtudósként ajánlani az online és offline térben zajló jobboldali politikai radikalizáció megfékezésére, tekintve, hogy adott a stratégiai politikai szereplők köre, amelyeknek kommunikációs stratégiája és eszköztára összetett és adaptív? A javasolt eszközök az *egyéni viselkedési válaszoktól a civil szerveződésen át a politikai verseny keretrendszerének átfogó reformjáig* terjedhetnek. Egyéni viselkedési válasz például a morális alapon nyugvó hangos tiltakozás, amely akár konkrét eseményhez, saját személyes megtámadtatáshoz is kapcsolódhat. [Ádám Zoltán példája](#) mutatja, hogy szükségünk van hősökre is a magunk világában, útmutatásra és az erkölcsi alapok visszacsatoló megerősítésére ahhoz, hogy az akadémiai szabadság torzítását vagy az alkalmazott módszerek elvtelenségét a szélesebb közvélemény számára is megmutathassuk. A dezinformációs eszköztár

¹Vö. HÁMORI Ágnes: *A kormánypropaganda szürkezónás hálózata a közösségi médiában: a másik valóság.* ADF3T, 2023. március, <https://adf2019.com/2023/03/22/tenyek-tarsadalom-tudomany-rovid-elemzesek-az-adf-tol/>

²VÁRADI Balázs: *Kollektív büntetés?* ADF3T, 2023. szeptember, <https://adf2019.com/2023/09/29/tenyek-tarsadalom-tudomany-rovid-elemzesek-az-adf-tol-4/>

felismerésében pedig nagy jelentősége van a feltárásnak és dokumentációnak (Hámori, 2023), ennek egyik példája a [444 dokumentumfilmje](#) a lejárató kampányokról.

A hangos tiltakozáson és a feltáró dokumentáción túl az egyéni viselkedési válaszok mindennapi eszközöket jelentenek. Bármennyire jelentéktelennek és reménytelennek látszik is, [kísérletek bizonyítják](#), hogy a radikalizáló megszólalásokra visszatartó hatással lehet a visszabeszélés („ez így nem korrekt”), amit mások könnyebben átvesznek, és ezzel hatékony tompító ellenspirál indulhat el. Az, hogy „[ne etessük a trollokat](#)” tehát inkább csak városi legenda, a kommunikáció hatásosabb, mint a hallgatva térés. Kétségtelen azonban, hogy hasonló módon a gyűlöletbeszéd és a radikalizáló megszólalások is teret nyerhetnek a közösségi térben: ezeket is könnyebb átvenni, mint kezdeményezni. A jobboldali radikalizáció szolgálatába állított szókincs (dollárbaloldal, genderlobbi, buzizás, migráncsozás) ráadásul megkönnyíti az eszkalációt (Hámori, 2023). A már bevett kifejezéseket sokkal nehezebb hatékonyan „ellenbeszélni”, nem korrektnek minősíteni. Az állami propaganda által szított sorozás és brüsszelezés egyenkénti ellenkommentelése egyébként is fizikai képtelenség.

A radikalizálódást ösztönző masszív, összehangolt befolyásolási kampányokkal szemben az információs szabadság érvényesítése és a demokratikus értékek védelme érdekében szintén összehangolt válaszok szükségesek. Ez nem az ellenpropagandát jelenti, amit tehát csak végső válasznak tekinthetünk, hanem például az érintett felhasználók célzott tájékoztatását a tartalmakkal kapcsolatban, valamint az etikus, tényalapú korrekciót. A tényellenőrzés és leleplezés ([fact-checking](#) and [debunking](#)) elfogadott viszontlépések a bizonyíthatóan félretájékoztató tartalmakkal szemben. Az érintett felhasználók tájékoztatása pedig az Európai Unió [Digital Services Act](#) (digitális szolgáltatásokról szóló törvény) és [Code of Practice on Disinformation](#) (gyakorlati kódex a dezinformációról) rendelkezéseinek értelmében a közösségimédia-szolgáltatók kötelessége is. Ezt a kötelességet érvényesíteni lehet és kell minden radikalizáló befolyásolási kampány esetében. A tömegesen gyártott manipuláló tartalmak (pl. a [YouTube-on](#)) könnyen detektálhatók, és a válaszok az adott felületen azonnal megjeleníthetők. A közösségi médiában használt kifinomultabb módszerek detektálására is léteznek [eszközök](#). Az észlelést követően akár etikus botok és [MI-eszközök](#) segítségével is adhatók válaszok.

Az összehangolt manipuláció ellen az egyedi válaszok mellett összehangolt védekezés is szükséges. Az érzékenyítés és a várható manipuláció eszköztárára (félelemkeltés és érzelmekre építés, válságra és bizonytalanságra építés, fekete-fehér sarkítás, ellenségformálás) való felkészítés és ilyen irányú oktatás és oktatókampány [sikeres lehet](#), különösen a fiatalabbak körében.

Az összehangolt védekezés azonban nem elsősorban a közösségi média szolgáltatóinak és a nyugati demokrácia utolsó bástyáit képviselő kormányzatoknak a feladata. Alulról jövő civil szerveződésre is szükség van: a [tényellenőrző civil szervezetek](#) mellett olyan típusú önszerveződésre is, amely összehangoltan védekezik a közösségi médiát (is) átható befolyásolási kísérletekkel szemben. A kollektív meggyőzés ereje nemcsak a propaganda által megfélemlítettekkel, elbizonytalanítottakkal szemben működhet, hanem a legkeményebb propagandaszólistákkal való párbeszédben is. Ez tudományos eredményekkel támogatott, több oldalról érkező és ismételt kommunikációs válaszokat jelent.

Magasabb szinten pedig el kell gondolkodni *a politikai verseny keretrendszerének átfogó reformjáról*. Az internet nagyobb lehetőségeket nyújt a közvetlen politikai érdekérvényesítésre,

az elmozdulásra a képviseleti demokráciától a közvetlen demokrácia felé. Ennek egyéni idő- és befektetésigényét sikeresen ellensúlyozhatják a mesterséges intelligencia által támogatott érdekérvényesítési eszközök, vagy akár a teljes [MI-augmentált demokrácia](#) megszületése, amelynek közvetlen demokráciájában az egyén úgy érvényesítheti saját érdekeit és preferenciáit, hogy nincs szüksége minden kérdésben minden apró részlet ismeretére, hanem választhat, hogy mely kérdésekbe merül bele mélyebben, hogy megalapozottabb döntést hozzon, illetve általában képviselt értékei és érdekei alapján mely kérdésekben hagyatkozik a MI segítségre.

A lehetőségek tárháza természetesen sokkal szélesebb. A társadalomtudomány feladata ezek azonosítása, kísérleti úton történő ellenőrzése és ajánlások megfogalmazása. A javasolt eszközök a jobb társadalmat és boldogabb jövőt akkor szolgálják, ha kordában tudják tartani a jobboldali radikalizációt, az idegengyűlöletet és a tekintélyelvűséget, valamint támaszkodnak a harmonikus és békés együttélés, az egyenlőség és szabadság alapvető emberi és társadalmi értékeire.

Takács Károly

II. Menekülés a lakhatási válság elől: zártkertek a nagyvárosok peremén

A zártkertek benépesülése az utóbbi évek egyik legjelentősebb és legsajátosabb költözési formája Magyarországon, amelynek során az egykor mezőgazdasági és rekreációs célra használt városkörnyéki területek mára spontán módon lakóövezetté váltak. A sokakat érintő, mégis láthatatlan folyamatról tudósít egy szociológiai és antropológiai terepmunkán alapuló kötet, amely [Zártkert-Magyarország: Átmeneti terek a nagyvárosok peremén](#) címmel jelent meg 2023-ban a [Napvilág Kiadó](#) gondozásában.

A települések környékén található zártkertek egykor az intenzív mezőgazdasági kertművelés fontos bázisául szolgáltak, ahol szőlőt és gyümölcsöt termesztettek és dolgoztak fel a kerttulajdonosok. Az államszocializmus derekán a mezőgazdasági termelés mellett a zártkertek rekreációs és szabadidős funkcióval is bírtak, egyre több család épített hétvégi és nyári tartózkodásra alkalmas kis bungalókat. A zártkertek, amelyek megnevezésére ebben az időszakban terjedt el a „telek” kifejezés, sok család számára a szabadidő eltöltésének legfontosabb tereivé váltak.

A rendszerváltást követő gazdasági, politikai és társadalmi változások következtében a zártkertek erőteljes funkcióváltáson mentek keresztül. Az államszocialista korszakra jellemző kistermelői és rekreációs szerepük erőteljesen visszaszorult: a kertészkedés fokozatos eltűnése a növekvő művelési költségekkel magyarázható, míg az üdülőfunkció háttérbe szorulása a rendszerváltás utáni elszegényedéssel, illetve a családok szabadidő-eltöltési szokásainak változásával hozható összefüggésbe. A fenti folyamatok következtében a városoktól távol eső, értéktelenebb zártkertek gyakran parlagon maradtak, míg a városokhoz közeli kerteket a rendszerváltás után egyre többen állandó lakhatásra kezdték használni. A [Habitat for Humanity Magyarország](#) 2018-ban készült [Éves Lakásjelentése](#) a zártkertekbe költözést mára az egyik legjelentősebb, számokban is mérhető térbeli kiszorulási formának tekinti Magyarországon.

[A jelentés](#) a KSH népszámlálási adataira támaszkodva kimutatja, hogy a külterületi zártkertekben élők száma 2001 és 2011 között országos szinten is több mint kétszeresére nőtt: míg 2001-ben 42,2 ezren éltek ezeken a területeken, 2011-re ez a szám 89,5 ezerre emelkedett.

A magyarországi városkörnyéki zártkertek benépesülése szorosan illeszkedik ahhoz a világszerte is zajló térbeli-társadalmi folyamathoz, amelynek során [a megfizethető városi lakhatás hiányának következtében](#) egyre szélesebb társadalmi csoportok [szorulnak ki a városokból](#), és kénytelenek lakhatásukat a városoktól távol, önerőből megoldani. A magyarországi zártkertekben zajló lakhatási folyamatok így a városi térségekre jellemző lakáshiány és lakásár-emelkedés nyomán kibontakozó, egyre szélesebb társadalmi csoportokat érintő lakhatási válság következményének tekinthetők: a háztartások a városi térségekben elérhető magasabb jövedelem és a zártkertek peremhelyzetéből fakadó olcsó lakhatási lehetőségek kombinációja segítségével képesek társadalmi újratermelésüket megvalósítani.

A magyarországi zártkertek benépesülése sok tekintetben a globális lakhatási folyamatokkal hasonlóan alakuló magyarországi lakhatási folyamatok térbeli-társadalmi lenyomatának tekinthető. A zártkertek rendszerváltás után meginduló benépesülésének első hulláma az 1990-es évek magyarországi városokat is elérő lakásprivatizációs folyamataihoz, a drámai mértékben megemelkedett lakásfenntartási költségekhez és az ezzel párhuzamosan kialakuló foglalkoztatási válsághoz köthető, aminek következtében [egyre több család rossz lakáskörülményekkel szembesült](#), és az elszabaduló lakásfenntartási költségek miatt kezdett kiszorulni városi lakásából. A kiköltözések második hullámának a 2000-es évek tömeges lakáshitel-kihelyezése, majd a 2008-as gazdasági válság következtében kibontakozó devizahitel-válság ágyazott meg, aminek következtében [háztartások százezrei veszítették el jelzálogként szolgáló otthonukat](#). A 2010-es évektől a kilakoltatások és ingatlanárverezések tömeges kiszorulási hullámot indítottak el a rosszabb ingatlanpiaci pozíciójú területek, kiemelten a zártkertek felé. A harmadik kiköltözési hullámot a zártkertekbe a 2010-es évek közepén a gazdasági fellendüléshez kapcsolódó ingatlanpiaci konjunktúra indította el, amely történeti összehasonlításban is példátlanul [magas szintre emelte a nagyvárosi használt és új építésű lakások, illetve a piaci albérletek árát](#), és egyre szélesebb társadalmi csoportok – köztük középosztálybeli, főleg fiatal háztartások – számára tette lehetetlenné a formális lakás piacra való belépést, és terelte őket a zártkerti lakhatás felé.

A szabályozások azonban csak korlátozottan követték a zártkertekben zajló lakhatási folyamatokat. A benépesülő zártkertek egyrészt a szabályozási környezet szűrkezőnájában helyezkednek el: lakcímnnyilvántartási szempontból sokszor hivatalos lakóhelynek számítanak, a spontán benépesült területeket azonban a helyi szintű építésügyi és településrendezési szabályok nem lakóövezetként, hanem mezőgazdasági területként kezelik. A zártkertek másrészt a települések külterületein, nehezen megközelíthető helyeken fekszenek: rossz úthálózattal rendelkeznek, infrastrukturális ellátottságuk hiányos, és sokszor a lakhatáshoz elengedhetetlen közszolgáltatások (ivóvíz-, gáz- és csatornahálózat) sem állnak rendelkezésre a beköltöző háztartások számára.

A benépesült zártkertek hiányos infrastrukturális ellátottságuk, bizonytalan szabályozási helyzetük és térbeli-társadalmi peremhelyzetük folytán a növekvő lakhatási egyenlőtlenségek jellegzetes példájának tekinthetők, hiszen a családok a formális városi lakáskörülményeknél lényegesen rosszabb feltételek között kénytelenek kielégíteni lakhatási szükségleteiket. A zártkertek olcsóságukból (alacsonyabb ingatlanárak és lakásfenntartási költségek, valamint a

saját tulajdonú ingatlanhoz jutás lehetősége) és viszonylag kedvező elhelyezkedésükből (nagyvárosok közelsége) adódóan mégis megoldást jelenthetnek a munkahelyeket nyújtó nagyvárosok közelében megkapaszkodó (a nagyvárosból kiszoruló, illetve a nagyváros felé igyekvő) háztartások számára. A városok peremein benépesülő zártkertek lakhatási szempontból tehát átmeneti térként, „ugródeszkeként” vagy éppen egyfajta „utolsó mentesvárként” szolgálnak.

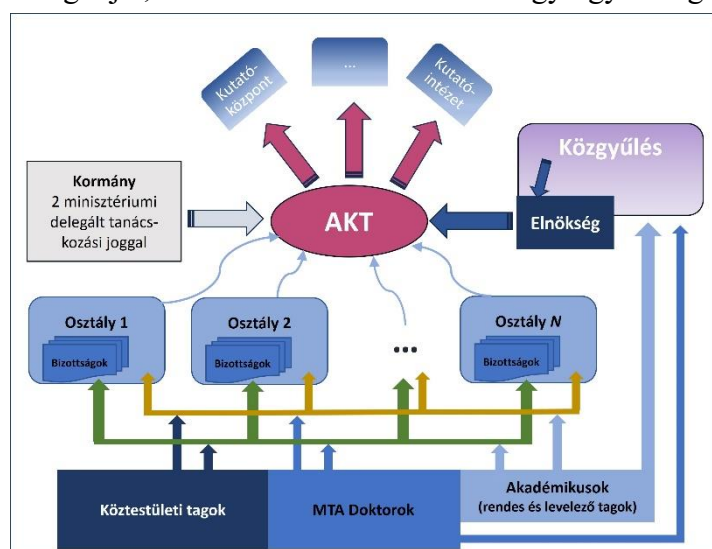
Vígvári András

III. Magyarország kutatóintézetei az MTA és a HUN-REN menedzselésében

„Non omnia possumus omnes”, „nem mindenki alkalmas mindenre”, de mindenki alkalmas valamire.

Ez a szervezőelv nyilvánult meg az akadémiai kutatóintézetek működtetésében a Magyar Tudományos Akadémia keretein belül, az intézethálózat leválasztásáig. Az Akadémiát az akadémikusok vezetik, legfőbb döntéshozó szervük a közgyűlés. Ugyanakkor az akadémikusok tudományterületeknek megfelelő osztályokba tagozódnak. Az osztályok tudományos bizottságokat működtetnek, amelyeknek munkájában nemcsak akadémikusok, hanem az akadémiai köztestület választott tagjai is részt vesznek, sőt, itt ők alkotják a többséget. A köztestületbe jelentkezés (és az annak elfogadásáról szóló bizottsági szavazás) útján kerülnek be a legalább PhD fokozattal rendelkező kutatók a kutatóintézetekből, az egyetemekről, de bármely más (akár ipari) munkahelyekről is. Az Akadémia közgyűlésének tagjai az akadémikusok, de a tudományos bizottságok is küldenek képviselőket, mint ahogy a tudományos osztályok üléseire is. A közgyűlés választja meg az elnökséget.

Az akadémia intézetek felügyeletét az Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa látta el, amelynek az elnökségen kívül tagjai voltak a kutatóintézetek főigazgatói és a tudományos osztályok delegáltjai, továbbá két minisztérium egy-egy delegáltja (utóbbiak csak tanácskozási, nem

pedig szavazati joggal). Ezzel a kör bezárult. A Tanácsban érvényesültek a tudomány legeredményesebb művelőinek tapasztalatai, az intézetek igazgatói nekik feleltek. A tudományos bizottságok delegáltjain és a köztestületen keresztül a dolgozók hangja is eljuthatott a Tanácsba, a tudáspolitikai irányelveket az elnökség és a minisztérium képviselői jelölhették ki. A Tanácsban *minden* tudományterületnek megvoltak a képviselői. Hiszen hogyan is érthetné például

egy fizikus a régészeti kutatások sajátosságait vagy egy történész a vegyészetet? Az intelligens embernek be kell látnia, hogy még ha léteznek is nagyon tehetséges kutatók, akik több tudományterületen is otthon vannak, minden tudományterület minden részletét ők sem képesek átlátni, következésképpen egy tudományos intézményhálózat irányítását sem lehet egyetlen emberre bízni.

A 2023 novemberében [beterjesztett törvénytervezet](#) szerint a HUN-REN hálózat működtetését a fent ismertetett elvekkel szemben egyetlen személy végezné, az elnök, vállalati működési elvek alapján. Ennyire központosított kutatóintézeti hálózat sehol a világon nem működik, a fő probléma mégis inkább az, hogy vállalatok esetében minden munkavállaló – még ha közvetetten is – a vezető (vezérigazgató) utasításait hajtja végre, az alap kutatások irányítására azonban ez a módszer nem alkalmazható: a vezető nem írhatja elő mindenki számára, hogy mit kellene csinálnia (mit fedezzen fel). A kutatók saját ambícióikat követve és a kutatóhely anyagi realitásait figyelembe véve végzik a felfedező kutatásokat. Pályáznak, oktatnak, eszközöket építenek és telepítenek, PhD és posztdoktori munkatársakat foglalkoztatnak. Ismerik a szakterület fő kutatási irányait, éveken, esetleg már évtizedeken keresztül bizonyították, hogy alkalmasak a feladatra. A forrásokért folyó versenyben mindig a legtöbb sikerrel kecsegtető irányba mozdulnak el – vagy ha nem, akkor éppen olyan területet tárnak fel, amely ugyan pályázati sikeresség szempontjából nem népszerű, de tudományos lelkiismeretük szerint a tudomány továbbfejlődése szempontjából kiemelten fontos vagy azzá válhat. Szakmájukban nemzetközileg ismert, sikeres kutatók, és ez akkor látható csak igazán, ha figyelembe vesszük a rendelkezésükre álló, sok más országhoz képest igencsak szűkös forrásokat. Akik szakértelmüket több évtized alatt szerezték, fejlesztették, kutatási témát valamilyen távol eső területre emiatt sem könnyen váltanak, ez publikációs tevékenységükben többévi kiesést jelentene, és pályázóképességüket is hosszú időre lecsökkentené. A kutatóközösség alulról szerveződő mechanizmusa által szabadulnak fel legnagyobb mértékben a kreatív energiák. Ha az üzleti élethez kell hasonlítani, ez a működési modell nem valamilyen nagyvállalathoz, hanem leginkább egy több kis és közepes vállalkozásból álló holdinghoz áll közel.

A nemzetközi gyakorlat azt mutatja, hogy a tudománypolitikát a pályázati rendszeren keresztül lehet a leghatékonyabban befolyásolni: egyrészt kiválósági, másrészt tematikusan irányított, de mindenképpen *nyílt* pályázatokon keresztül. Ebben a rendszerben az igazgatók sem szólnak bele közvetlenül a kutatók munkájába, hanem inkább a kutatások egyensúlyára ügyelnek, és személyzeti politikájukkal igyekeznek az intézeteket úgy vezetni, hogy mindig versenyképesek maradjanak, az új kutatási témák pedig igény szerint bekerüljenek az intézmények repertoárjába. Ezt azonban akadályozza a beruházási keretek szűkösége.

A központosított rendszerben nem érvényesülnek – mert nem érvényesülhetnek – a különböző tudományterületek sajátosságai. Még egy részecskefizikus és egy szilárdtestfizikus publikációs tevékenységét sem könnyű összehasonlítani, hiszen az előbbi adott esetben a CERN több ezer fős projektjeiben szerepel, a másik pedig jellemzően tíznél kevesebb szerzőt számláló publikációk készítésében vesz részt.

A 2023 decemberében [elfogadott törvény](#) szerint a HUN-REN elnöke „az igazgatási tevékenység ellátására valamennyi kutatóhelyre kiterjedő komplex szervezet- és vállalatirányítási rendszert működtet”. Ez a szervezési elv elhibázott, szakszerűtlen, és ellentmond a tudományos kutatások működési törvényszerűségeinek – és ezt akkor is kimondhatjuk, ha a pontos részletekről nem áll rendelkezésünkre tájékoztatás, hiszen a titkárság

erős információs tűzfalat húz maga köré. A HUN-REN titkársága és a kutatóközpontok között az utóbbiakra oktrojált új szervezeti és működési szabályzatok szerint kizárólag a főigazgatók jogosultak közvetíteni, kiiktatván minden olyan visszacsatolási csatornát, amely az osztott ellenőrzést az MTA struktúrájában lehetővé tette. Nem véletlen, hogy a világban nem szervezik ilyen alapon a tudományos kutatásokat.

Újfalussy Balázs
